

İŞİTME ENGELLİLER ORTAOKULUNDA OKUYAN ÖĞRENCİLERİN DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİNE YÖNELİK TUTUM VE DEĞERLENDİRMELERİ: AMASYA VE SAMSUN ÖRNEĞİ

Ayşegül GÜN*

Özet: Bu çalışma, işitme engelliler ortaokulunda okuyan öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumlarını tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaçla, dokuz sorudan oluşan bir anket formu oluşturulmuş, Amasya ve Samsun illerinde bulunan iki işitme engelliler ortaokulunda uygulama yapılmıştır. Anket 63 öğrenciye uygulanmış ve verilen cevaplar bilgisayar ortamına aktararak yorumlanmıştır. Yorumlar yapılırken, çalışma esnasında yapılan gözlemlerden de yararlanılmıştır. Buna göre, işitme engelli öğrencilerin DKAB dersini çok sevdikleri ancak konuların ve ders kitabının anlaşılmasında bazı sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında, bu sorunların oluşmasında rol oynayan etkenler üzerinde durulmuş ve işitme engelli öğrencilerin din eğitiminin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: İşitme engeli, işitme engelliler ortaokulu, din eğitimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi.

Attitudes and Assessments of the Students Studying at the Secondary School for the Children with Hearing Impairments towards the Course of Religious Culture and Moral Knowledge: The Case of Amasya and Samsun

Abstract: The main purpose of this study is to examine the hearing impaired students' attitudes towards the course of Religious Culture and Moral Knowledge. For this purpose, a questionnaire consisting of nine questions was developed and administered to two secondary schools for hearing impaired students living in Amasya and Samsun. This survey was administered to 63 hearing impaired students and the answers given by these students were transferred to the computer and were interpreted. While making comments, it was benefited from the observations made during the study. As a result, it was found that hearing impaired students like the religious education classes but there are some problems about understanding of the subjects and the textbook. In the study, it was focused on the factors that cause those problems and made some suggestions towards to the removal of obstacles from the religious education of hearing impaired students.

Keywords: Hearing impairment, secondary school for the children with hearing impairments, religious education, Religious Culture and Moral Knowledge Course.

* Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1. Giriş

Eğitim, bireyin hayatına anlam katmak ve onu çeşitli açılardan daha olgun bir birey haline getirmek amacıyla yürütülen birtakım faaliyetleri kapsamaktadır. İnsan, sürekli farklılaşan yaşam koşulları içinde sabit kalmamak ve yeniliklere ayak uydurabilmek için eğitim sürecine katılmakta, bu süreçte edindiği bilgilerle kendisini ve çevresini tanımakta, hayata daha farklı bir bakış açısıyla bakmayı ve çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurmayı öğrenmektedir. Sözü edilen bu eğitim faaliyetleri, iyi düzenlenmiş bir eğitim ortamında ve sağlıklı bir etkileşim sürecinde erişilen hedeflerle ideal bir hale gelmektedir. Bu ideale erişirken de daima sağlıklı bireylerle muhatap olunmamakta, özel eğitime muhtaç kişilere de eğitim hizmetlerini başarılı bir şekilde ve eşit haklar çerçevesinde sunmak önem arz etmektedir.

Ülkemizde TÜİK tarafından en son 2002 yılında yapılan Özürlüler Araştırması'na göre, engellilerin toplam nüfus içindeki oranı % 12,29'dur. Bunlar içinde ortopedik, görme, işitme, dil-konuşma ve zihinsel özürlü nüfusun oranı % 2,58,¹ işitme engellilerin oranı ise % 0,37'dir.²

İşitme engeli hafiften çok ileri dereceye kadar olabilen herhangi bir derecedeki işitme özrü nü ifade eden bir kavramdır. Bu kavram kendi içinde oldukça geniş kapsamlı olmakla birlikte genelde, "işitmeyen" ve "ağır işiten" olarak gruplanmaktadır.³ Ülkemizde 2011 yılında yapılan Nüfus ve Konut Araştırması'nda, işitme cihazı kullanıyor dahi olsa duymada zorlanan ya da hiç duymadığını ifade edenlerin oranının % 1,1 olduğu tespit edilmiştir.⁴

İşitme engelli bireylerin biyolojik, psikolojik ve bilişsel bir takım özellikleri, onları işitebilen yaşlılarından ayırmakta ve bunlar, eğitim faaliyetlerine de etki etmektedir. Örneğin, işitme engelli bireylerin, işitme yoksunluğu nedeniyle öğrenmeye en uygun yaşlarda, konuşma ve dili öğrenme fırsatını kaçırmaları, hem anlama hem de konuşma becerilerinde sorunlara neden olmaktadır. Sözcük dağarcığının sınırlı olması, dil bilimsel yapıları kazanmadaki gecikmeler ve bilgi düzeyindeki yetersizlikler, işitme engelli bireylerin okumayı öğrenmesin-

1 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması, DİE, Ankara 2004, s. 5.

2 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması, s. 21.

3 Umran Tüfekçioğlu, "İşitme Engelliler", *Özel Eğitim*, edit.: Süleyman Eripek, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir 1998, ss. 108-110.

4 *Nüfus ve Konut Araştırması 2011*, TÜİK, Ankara 2013, s. 80.

de ve okuduğunu anlamasında güçlük yaratmaktadır. Öğrenmeye ilişkin deneyimlerinde uğradıkları başarısızlıklar ise motivasyonlarını, sosyal ilişkileri öğrenmelerini ve akademik becerilerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.⁵

Sınırlı bir çevrede büyüyen işitme engelli çocukların birçoğu, dil gelişimi ve eğitimle yakın ilişki içinde gelişen kişiliğin oluşumu sürecinde, sağlıklı iletişim kuramamaları nedeniyle düzensizlik ve uyumsuzluk yaşayabilmektedir. Genel itibarıyla işitme engelliler, yalnızca işitme ve yorumlama yetenekleri eksik kişiler olmayıp, aynı zamanda kendini geliştirmeye çabalayan ve daha çok desteğe ihtiyaç duyan bireylerdir.⁶

İşitme engelli bireylerin çevrelerinden destek alma ihtiyacı genellikle istenilen şekilde karşılık görmemektedir. Bu tutum işitme engelli çocukların normal işiten yaşatlarından daha yoğun öfke duyguları yaşamalarına neden olabilmektedir. İletişim kurma çabalarındaki engellenmeler nedeniyle yaşanan bu öfke pek çok sosyal davranış bozukluğunu da beraberinde getirebilmektedir.⁷

İşitme engelli öğrencilerin yaklaşık % 40'ında, işitme engelinin dışında zekâ geriliği, duygusal bozukluk, travmatik beyin hasarı, otizm, ortopedik bozukluklar, görme engeli, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu gibi başka engeller de bulunmaktadır.⁸ Buna göre "çoklu yetersizlik" diye tanımlanan bu durum içinde bulunan işitme engelli çocukların eğitimi daha da karmaşık bir hal almakta ve bu tür öğrencilerin eğitimi, daha farklı bir uzmanlık alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkemizde işitme engelliler üzerine yapılan araştırmaların sonuçları yukarıdaki bilgileri destekler niteliktedir. Örneğin Konuk tarafından yapılan bir araştırmada, 7-11 yaş grubu işitme engelli çocukların, normal işiten yaşatlarına göre anlamlı derecede düşük psiko-sosyal gelişime sahip oldukları görülmüştür.⁹ Büyükköse tarafından yapılan bir araştırmada, işitme engelli çocukların,

-
- 5 Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi İşitme Engelli Bireyler Destek Eğitim Programı, MEB, Ankara 2008, ss. 4-6.
 - 6 Mesude Atay, *İşitme Engelli Çocukların Eğitiminde Temel İlkeler*, Özgür Yayınları, İstanbul 2007, s. 29, 30.
 - 7 Nilüfer Darıca ve Fırat Şipal, *İşitme Engelli Çocuklarda Gelişim ve Eğitsel Müdahale*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011, s. 92.
 - 8 *Regional and National Summary Report of Data from the 2007-08 Annual Survey of Deaf and Hard of Hearing Children and Youth*, Washington, DC: GRI, Gallaudet University, Gallaudet Research Institute, November 2008, s. 12.
 - 9 Dilek Konuk, *Zonguldak İl Merkezinde 7-11 Yaş Grubu İşitme Engeli Olan ve Olmayan Çocukların*

temel ilişkisel kavram gelişiminde sadece, normal işiten akranlarının değil daha küçük yaştaki normal işiten çocukların da gerisinde kaldığı tespit edilmiştir.¹⁰ Benzer şekilde, Güldenoğlu'nun yaptığı araştırmada da, kelime işlemede herhangi bir sınırlılığı bulunmayan işitme engelli okuyucuların, cümlelerde anlatılmak istenen durumlar tanıdık ve kullanılan kelimeler çok basit olmasına rağmen, cümleleri anlamada işiten okuyuculara göre daha düşük performans gösterdikleri görülmüştür.¹¹

Engelli bireylerin yaşadığı gerek bilişsel yoksunlukların gerekse sosyal yaşama uyum sorunlarının üstesinden gelebilmeleri için, engellerine uygun bir planlama çerçevesinde eğitilmeleri önem arz etmektedir. Bu yapılmadığı takdirde, engelli bireyin yaşamdan giderek soyutlanması ve potansiyelini gerçekleştirememesi ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Dünyanın ilk devlet destekli sağır okulu, 1760'ların başında Fransa'da açılmıştır. Bunu, İngiltere ve Amerika'da açılan okullar takip etmiştir. 1970'lerden itibaren de özellikle Amerika'da, işitme engellilerin eğitimi konusunda kayda değer bir mesafe katedilmiş, yenilenen bağlamıyla birlikte daha çok işitme engelli öğrenciye erişilebilmiştir.¹²

Ülkemizde, özel eğitime muhtaç çocukların eğitilmesi adına ilk çalışmalar 1889 yılında başlamış ve ilk sağır okulu, İstanbul'da bazı yüksek devlet memurlarının çocukları için açılmıştır. Bu ve bundan sonra açılan diğer okullar, 1951 yılına kadar Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bünyesinde faaliyet göstermiş, bu tarihten sonra ise Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiştir.¹³

Türkiye'nin de imzaladığı BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nde, engelli ço-

Psiko-Sosyal Gelişimlerinin Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Zonguldak 2006, s. 66.

- 10 Duygu Büyükköse, *Normal İlişten ve İşitme Engelli Çocukların Kavram Gelişimlerinin Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2012, s. 61.
- 11 İsa Birkan Güldenoğlu, *İşiten ve İşitme Engelli Okuyucuların Kelime İşleme İle Okuduğunu Anlama Becerilerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2012, s. 107.
- 12 Harry G. Lang, *Perspectives on the History of Deaf Education*, *Oxford Handbook of Deaf Studies, Language, and Education*, Edit.: Marc Marschark and Patricia Elizabeth Spencers, Oxford University Press, New York 2003, ss. 12-18.
- 13 Cem Girgin, *İşitme Engelli Çocukların Eğitime Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2003, ss. 40-41; Gönül Akcamete, "İşitme Yetersizliği Olan Çocukların Eğitiminde Nerede-yiz?", *Özürlüler'07 Kongre Sergi ve Sosyal Etkinlikleri*, Özürlüler Vakfı, ts., s. 189, 190.

cukların diğer çocuklarla eşit şekilde, tüm temel insani hak ve özgürlüklerden faydalanmalarının önemi vurgulanmış,¹⁴ engellilerin yaşadıkları çevrede bütünleştirici ve kaliteli ilk ve orta öğretime diğer bireylerle eşit olarak erişebilmelerinin sağlanması şartı konulmuştur.¹⁵ Benzer şekilde, Engelliler Hakkındaki Kanun'da da, "Engelliler, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, yaşadıkları çevrede bütünleştirilmiş ortamlarda, eşitlik temelinde, hayat boyu eğitim imkânından ayrımcılık yapılmaksızın yararlandırılır"¹⁶ denilerek, sağlık sorunlarının, engellilerin eğitimine "engel" olmaması için her türlü tedbirin alınacağı belirtilmiştir.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği'nde, işitme engelliler, özel eğitime ihtiyacı bulunan bireyler grubuna dâhil edilmiş ve destek eğitim hizmetine ihtiyaç duydukları belirtilmiştir.¹⁷ Günümüzde, işitme yetersizliği olan öğrencilere özel eğitim okullarında; okul öncesi, ilk ve orta öğretim düzeyinde yatılı ve gündüzlü eğitim hizmeti verilmektedir. Bu öğrencilerin öncelikle işiten akrabalarıyla birlikte kaynaştırma eğitiminden yararlanmaları esastır. Kaynaştırma yoluyla eğitimden yararlanamayan öğrencilere İşitme Engelliler İlköğretim Okullarında eğitim verilmektedir. Bu okullarda sınıf mevcudu en fazla 10'dur.¹⁸

Engelli bireylerin eğitimi, özel eğitim kapsamına girdiği için, kendi içerisinde birtakım düzenlemeler ve ayrıcalıklar gerektirmektedir. Normal yaşlardan farklı gelişim gösteren bu çocukların eğitiminde, özel yetiştirilmiş personel, özel olarak geliştirilmiş programlar, özel araç-gereçler ve özel düzenlenmiş bir çevre gerekmektedir.¹⁹ Bunlar yapılmadığı takdirde, eğitim faaliyetleri gerçekleştirilse bile istenilen verim elde edilemeyecek, öğrencinin derse karşı motivasyonu azalacak ve öğrenci, bir üst öğrenime hazır hale getirilemeyecektir. Bunun için, eğitim ortamı psikososyal, fiziksel ve bireysel etmenler göz önüne alınarak özel gereksinimli bireyin ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmeli, yapılacak düzenlemelerle eğitim ortamı en az kısıtlayıcı hale getirilme-

14 *BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*, Madde: 7/1

15 *BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme*, Madde: 24/2/b

16 *5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun*, Madde: 15.

17 *Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği* <http://orgm.meb.gov.tr> (erişim: 17.03.2014).

18 Serpil Günalay ve diğerleri, *Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Kılavuzu*, MEB, Ankara 2008, s.9.

19 Necate Baykoç Dönmez, "Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim", *Özel Eğitim*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2010, ss.14-15.

lidir.²⁰

Eğitimde fırsat eşitliği prensibi doğrultusunda engellilerin eğitimi konusunda çeşitli kararlar alınmış ve eğitim koşulları teoride belirlenmiş olmasına rağmen, uygulamada birtakım sıkıntılar yaşanmış görülmektedir. Örneğin, engellilerin eğitilmesiyle ilgili istatistiklere baktığımızda, kanunlarda öngörülen eşitliğe henüz tam anlamıyla erişilemediği görülür. 2010 yılında kayıtlı olan engelli bireylerin eğitim durumuna göre dağılımına bakıldığında, 6 yaş üstü işitme engelli bireylerin % 31,6'sının okur-yazar olmadığı, % 23'ünün okur-yazar olmasına rağmen bir okul bitirmediği görülmektedir.²¹

Yaklaşık 1500 engellinin katılımıyla gerçekleştirilen "Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması"nda, örneklem grubunun yarısından fazlası (% 59,4), eğitim alanında özürlü bireylerin her zaman ve çoğu zaman ayrımcılığa maruz kaldığını belirtmiştir. Özürlülere uygun iletişim araç ve teknolojilerinin kullanılmaması nedeniyle eğitim alanında ayrımcılığa uğradığını düşünenler, örneklem grubunun neredeyse yarısını (% 46,6) oluşturmaktadır. Araştırmaya göre, eğitim alınan kurumda eğitimcilerin özürlülük konusunda eğitimli olmamaları, özürlü grubunun ayrımcılık yaşadığı en önemli ikinci nedendir. Bu nedenle her zaman ve çoğu zaman ayrımcılığa uğradığını düşünenlerin oranı % 47,4'dir. Birden fazla özrü olanlar ve işitme özürsüzler ise, diğer özür gruplarına göre daha fazla ayrımcılık algılamaktadır.²²

Genelde engellilerin, özelde ise işitme engellilerin eğitiminde engelsiz yaşlılarıninkine ek olarak farklı sorunların yaşandığı görülmektedir. Bu sorunların tespiti ve onlara çözüm getirilmesi adına birtakım çalışmalar yapıldığı ve bu çabaların özellikle son dönemlerde arttığı da dikkat çekmektedir. İşitme engellilerin eğitimi ile ilgili üzerinde durulması gereken konulardan biri de bu kişilerin psiko-sosyal gelişimi açısından son derece önemli olan din eğitimi konusudur.

20 Pınar Şafak, "Özel Gereksinimli Öğrenciler İçin Eğitim Ortamlarının Düzenlenmesi", *Temel Eğitim Öğretmenleri İçin Kaynaştırma Uygulamaları ve Özel Eğitim*, Edit. Ayşegül Ataman, Vize Yayıncılık, 2012, s. 128.

21 Kayıtlı Olan Özürlü Bireylerin Cinsiyet, Yerleşim Yeri, Özür Oranı, Yaş Grubu ve Eğitim Durumuna Göre Dağılımı, *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*, 2010.

22 *Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadele Sempozyumu*, 3-5 Kasım 2010, Ankara, ss. 46-47.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkiye İşitme Engelliler Milli Federasyonu Başkanı Ercüment Tanrıverdi, işitme engellilerin sorun ve beklentileri ile ilgili hazırlamış olduğu sunumunda, din ve ahlak konusuna değinmiş ve “İşitme Engelli bireyler ne eğitim sistemlerinde ne de sosyal hayatta maalesef din ve ahlak bilgisi konusunda yeterli eğitimi alamamakta buna bağlı olarak dini vecibeleri yerini getirmekte eksik kalmakta ve toplumda kötü alışkanlıklara yönelen bireyler olabilmektedirler.” diyerek bu duruma müdahale edilmesini ve devletin ciddi adımlar atmasını istemiştir.²³

Bireyin kendini tanuması ve kabullenmesi, ardından da sosyalleşerek içinde bulunduğu topluma ayak uydurabilmesi, gelişimsel görevler içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için bireyin çevresinden destek alması ve zaman zaman yönlendirmelerin olması kaçınılmazdır. Bu anlamda din, sosyal hayata uyum süreçleri içinde, insanlara destek olan ve eğitimini bu değerlere göre yapılandırılan önemli bir kaynaktır. Bireyin sosyalleşmesine din ile katkıda bulunulduğunda, birey toplumun iyi bir üyesi olmaktadır. Bu nedenle sosyalleşme sürecinde din eğitimcilerine önemli görevler düşmektedir.²⁴

İslam kültüründe engelli birey dini sosyalleşmeden uzak olmayıp bilakis kendine has birtakım dini yükümlülükleri olan ve bunları yerine getirerek dini hayata katılan bireylerdir. Dinimiz engellilerin ibadetlerden uzaklaşmalarına ve dini hayattan tecrit edilmelerine yol açacak muafiyetler yerine, gerek ibadetleri gerekse hukuki işlemleri onların konularına göre zorlanmadan yapabilecekleri kolaylıklar getirmiştir. Hatta onların engelleri, sorumluluklarını sınırlandıran bir hal olarak değerlendirilmiştir.²⁵

İşitme engelli bireylerin bireysel ve toplumsal ilişkiler bakımından desteğe ihtiyaç duymaları kaçınılmazdır. Örneğin, Konya’da engelliler üzerine yapılan bir araştırmada engellilerin % 67’si,²⁶ bunlar içerisinde yer alan dil-konuşma

23 Ercüment Tanrıverdi, “İşitme Engellilerin Beklenti ve Sorunları”

www.ozurluveyasli.gov.tr/.../4_sunum_ercument_tanriverdi.ppt (erişim: 25.06.2014).

24 Muhiddin Okumuşlar, *Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi*, Yediveren Kitap, Konya 2013, ss. 216-217.

25 Naci Kula, “İslam Kültüründe Engelli Çocuk ve Ergenlere Genel Bir Bakış”, *Engelli Çocuk ve Ergenleri Hakları El Kitabı*, Haz. Adnan Kulaksızoğlu, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 299.

26 *Konya’da Engelli Bireylerin ve Ailelerinin Toplumsal Hayatta Yaşadıkları Zorlukların Araştırılması*

engellilerin % 95'i ve işitme engellilerin de % 42,5'i, rehberlik ve danışmanlık hizmetlerine ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir.²⁷ Bu danışmanlık hizmetleri verilirken, dini referanslarla bu süreç işletilirse, engellilerin hem bireysel anlamda daha huzurlu olmalarına hem de toplumla uyum içerisinde yaşamalarına katkı sağlanmış olacaktır. Çünkü dini sosyalleşme ile birey istenmedik ya da beklenmedik yaşıntılarının olumsuz etkilerinden kurtulabilir.²⁸

Bedensel engellilik ve dini başa çıkma konusu ile ilgili yapılan bir araştırmada, gençlik dönemindeki bedensel engellilerin dini hayat puanlarının yetişkinlik dönemindeki bedensel engellilerin dini hayat puanlarından yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, engellilikle birlikte gençlik döneminde yaşanan değişme ve gelişmelere paralel olarak ortaya çıkabilecek sorunların çözümünde dinin katkısına işaret etmekle yorumlanmıştır.²⁹ Buna göre, eğer engelli bireyler küçük yaştan itibaren sağlıklı bir din eğitimi verilerek yönlendirilebilirlerse, hem dindarlık eğiliminde bir artış olacağı hem de engelli bireyin karşılaştığı sorunların çözümüne katkıda bulunulabileceği ifade edilebilir ki bu çok önemli bir imkân alanıdır.

Kula tarafından yapılan bir araştırmada, engellilik halini acı ve ızdırap verici bir olay olarak nitelendiren ve bu olayı Tanrı'nın bir cezası olarak görenlerin oranı % 73 olarak tespit edilmiştir.³⁰ Bir engellinin bu bakış açısıyla hayatı ve başına gelen olayları değerlendirmesinde, dini bilgi eksikliğinin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Yaratıcı ile arasındaki bağı kuramamış ve hatta ona yönelik olumsuz duygular içinde olan engellilerin, insanın belirli bir amaç için yaratıldığı ve birbirinden farklı durumlarla sürekli bir değerlendirmeye tabi tutulduğu hakkında bilgilendirilmesi ve sonuçta erişilecek mükâfatlarla motive edilmesi, onları içinde buldukları bunalımlı durumdan kurtarabilecektir. Din eğitiminin küçük yaşlardan itibaren verilmesi ise, bu olumsuz bakış açısının oluşmasını baştan engelleyebilecektir.

Projesi (Eylül 2011), s. 103 <http://planlama.mevka.org.tr/attachments/article/134> (20.12.2014).

27 *Konya'da Engelli Bireylerin ve Ailelerinin Toplumsal Hayatta Yaşadıkları Zorlukların Araştırılması Projesi*, s. 110.

28 Bk. Naci Kula, "İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevi Desteğin Önemi (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği)", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 6, sayı: 3, 2006, ss. 73-94.

29 Naci Kula, *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*, Dem Yayınları, İstanbul 2005, s. 214, 215.

30 M. Naci Kula, "Engellilere Verilecek Tebliğ ve İrşad Hizmeti", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 4, sayı: 1, 2004, s. 31.

İşitme engelli çocukların da dini duygu ve düşüncelerinin gelişiminin önünde bir takım engellerin olduğu görülmektedir. Gelişim psikolojisi verileri ışığında, çocuğun doğumla beraber bir öğrenme sürecine girdiği, çevresini gözlemlediği ve anlamaya çalıştığı, bu anlamlandırmanın zihinsel ve duygusal süreçlerle gerçekleştiği, bu nedenle de güven, sevgi ve bağlanma gibi duygularla eş zamanlı olarak dini duyguların da eğitilmesi gerektiği belirtilmektedir.³¹ Oysaki işitme engelli çocuklar, sahip oldukları engel nedeniyle, çevrelerini anlama ve kendilerini ifade etmede, engelsiz yaşlılarının gerisinde kalmaktadırlar. Bu süreçte pek çok işitme engelinin ailesinin de işitme engelli olmaması, iletişim kurmada ortak paydalara sahip olunamaması bakımından bir dezavantajdır. Çünkü işitme engelli bireyle ortak bir dil oluşturmak ve ona bir inanç konusunu, kendimize anlatılan kalıplar dışında farklı bir yolla açıklamak, ayrı bir ilgi ve bilgi birikimini gerektirmektedir.

Çocukların içinde yaşadıkları kültürel, sosyal ve dini çevre oldukça önemlidir. Eğer çocuğun çevresi dini anlamda yeterince gelişmişse ve sağlıklı bir bilgi aktarımı gerçekleşiyorsa, çocuğun dini gelişimi de bundan olumlu yönde etkilenecek, çocuğun hem inancı pekişecek hem de dini duygu ve düşünceleri gelişecektir. Aksi bir ortamda ise dini duygu ve düşünce gelişimi yavaş seyredecektir. Örneğin, belli bir yaş dönemine kadar dini konuları öğrenme imkânı bulamamış çocuklar, dini duygu ve düşünce bakımından kendilerini ifade etmede belirgin bir eksiklik hissetmektedirler. İnanma ihtiyacı içindeki bu çocuklar, bunu doğrudan karşılayamazlarsa dolaylı olarak doyuma ulaşmak istemekte, dini inanç zamanla sahte inanca ve sahte isteklere dönüşebilmektedir.³²

Engelli bireye ailede verilen din eğitiminin verimliliği, ailenin dine yönelik bakış açısıyla alakalı olarak değişecektir. Bu nedenle, sahip olduğu engel nedeniyle sağlıklı yaşlılarından farklı gelişimsel özellikler gösterebilen ve aile ortamında da dini duygu gelişimi tam olarak gerçekleştirilemeyen işitme engelli öğrencilere okullarda verilecek din eğitimi oldukça önemli bir boşluğu dolduracaktır. Her ne kadar Diyanet İşleri Başkanlığının yaygın eğitim faaliyetleri kapsamında işitme engellilere yönelik çalışmaları³³ bulunsa da, engellilerin bir

31 Cemil Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul 2011, s. 155.

32 Mustafa Öcal, "Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2004, Cilt: 13, Sayı: 2, ss. 77-78.

33 Diyanet İşleri Başkanlığı, yaygın din eğitimi kapsamında işitme engelli vatandaşlara yönelik çalışmalara son yıllarda ağırlık vermektedir. Örneğin, işitme engellilere yönelik Kur'an kursu öğretmenlerine işaret dili eğitimi veren Başkanlık, işitme engelliler için camilerde işaret diliyle vaaz ve hutbe çalışmaları gerçekleştirmektedir. Yine yakın zamanda "Türk İşaret Dili Dini

arada yer aldığı ve belki de pek çoğunun din eğitimi imkânından faydalandığı tek yer olan okullarda verilen DKAB dersleri oldukça önemli bir fonksiyona sahiptir. Soyut kavramların inanç esaslarıyla iç içe olduğu bu dersin verimli bir şekilde işlenebilmesi, işitme engelli öğrencilerin yaratıcı ile bağ kurmalarına, karşılaştıkları güçlüklerle baş edebilmelerine ve toplumun benimsediği ahlaki ilkeleri içselleştirmelerine yardımcı olacaktır.

İşitme engelliler okulları için planlanan DKAB dersini incelediğimizde ise, din eğitimi hedeflerinin gerekçeleşmesini sağlayacak koşulların uzağında olduğumuz görülmektedir. Yapılan araştırmalar da bunu destekler niteliktedir. Örneğin, Özdemir'in engellilerin din eğitimi üzerine yaptığı çalışmada engellilerin, örgün eğitim kurumlarındaki DKAB derslerinde verilen dini bilgileri genel olarak yeterli bulmadıkları ortaya çıkmıştır.³⁴

İşitme engelli bireylerin DKAB dersinden istenilen düzeyde faydalanamamasında birçok etkenin rol oynayabileceği öngörülebilir. Örneğin, konuşma ve yazı dilini öğrenmekte güçlük çeken, yazılı olarak kendilerini ifade etmekte, muhatabını dinlemekte ve dinleme etkinliklerine katılmakta sorun yaşayan işitme engelli çocuklara³⁵ yönelik öngörülen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi müfredatına baktığımızda, bu çocukların işitebilen yaşlarıyla aynı müfredatı ve kitabı takip etmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Her ne kadar hazırlanmış bireysel eğitim planlarıyla müfredatın işitme engelli öğrencilere uyarlanmasına çalışılıyorsa da, öğrencilerin derste takip ettikleri kitap ve konular aynıdır. Bu haliyle DKAB ders kitapları işitme engelli öğrencilerin idrakinin çok ötesindedir. Uzun cümleler, soyut kavramlar, yapılan tanımlamalar ve görsellerdeki yetersizlik, konuların kitaptan okunarak anlaşılmasını ve bu haliyle din eğitimine kaynak olmasını imkânsız kılmaktadır.

Bu okullarda öğretmenlik yapmakla görevlendirilen DKAB öğretmenlerinin, özel eğitim öğretmenliği yapmak için yetiştirilmemiş olmaları da bu öğrencilerle kurulacak iletişimi ve dersin işlenişini, hem öğretmen hem de öğrenciler açısından güçleştirmektedir. Çünkü özel eğitime muhtaç öğrencilerin bağımsız, üretken ve kendi potansiyelini gerçekleştirebilmiş bireyler olmaları isteniyorsa,

Kavramlar Sözlüğü"nü hazırlayıp yayınlayan DİB, bu sayede din eğitiminde birlik sağlamayı ve engelli vatandaşlara da din eğitimi hizmetlerini ulaştırmayı amaçlamaktadır.

34 Saadetin Özdemir, *Engellilerin Din Eğitimi İmkân ve Yeterlilikleri*, Manas Kitabevi, Isparta 2013, s. 152.

35 Hasan Sarı, *İşitme Engelli Çocuklar ve Eğitimleri*", *Özel Eğitim*, Edit.: Necate Baykoç Dönmez, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2010, ss. 148-149.

öğrenciye uygun bir eğitim ortamı hazırlanmalı, öğrencinin motivasyonu daima canlı tutulmalı, öğretilecek konu onun düzeyine, kapasitesine, yetenek ve ilgilerine uygun olmalı, bolca tekrar ve transfer yapılmalı ve öğrenilenlerin içselleştirilmesini hedefleyen öğretim yöntemleri kullanılmalıdır.³⁶ Bunu bir öğretmenin gerçekleştirebilmesi için, hem özel eğitime muhtaç bireyler hakkında hem de özel eğitim kapsamında branşıyla ilgili bilgiyi nasıl aktaracağı konusunda yeterli bilgiye sahip olması gerekmektedir. Oysa yapılan araştırmalar, öğretmen adaylarının eğitiminde bu anlamda bir eksiklik olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin sınıf öğretmeni adaylarının özel eğitimle ilgili yeterliklerini tespit etmek amacıyla yapılmış bir çalışmada “Bir sınıf öğretmeni adayı olarak özel eğitimin dışındaki bilgi ve becerilerinizin bu kademedeki öğretmenlik yapmanız için yeterli olduğuna inanıyor musunuz?” sorusuna öğrencilerin % 39,4’ü “tamamen”, % 29,5’i “kısmen”, % 15,2’si “çok az” ve % 14,4’ü de “hiç” cevabını vermiştir. Buna göre eğitim fakültelerinde öğretmenlik eğitimi alan son sınıf öğrencileri, özel eğitime muhtaç öğrencilerin eğitimi konusunda kendilerini önemli oranda yetersiz görmektedir.³⁷ Hatta özel eğitim öğretmenliğinde okuyan öğrencilerin bile ancak % 28,9’si “Engelliler hakkında yeterli bilgiye sahibim.” önermesine tümüyle katıldıklarını belirtmişlerdir.³⁸ Benzer bir algının DKAB öğretmenleri için de söz konusu olması muhtemeldir. Her ne kadar üniversitelerdeki eğitim programlarında iki kredilik bir “özel eğitim” dersi yer almaktaysa da, bunun öğretmen adaylarını özel eğitim konusunda tam donanımlı hale getirmek için yeterli olduğu söylenemez.

İşitme engelliler okullarındaki derslerin işlenişinde görsellerin önemli bir yeri vardır. Oysa okullarda DKAB dersine yönelik olarak işitme engelli öğrenciler için hazırlanmış materyal bulunmamaktadır. Öğretmenler bu durumda kendi imkânlarıyla görsel materyal hazırlamakta ya da internet ortamından edindikleri materyallerle dersi işlemeye çalışmaktadırlar. Bu çalışmaların ise işitme engelli öğrencilerin seviyesine uygun olup olmadığı tartışmaya açıktır.

Örgün eğitimde verilen din eğitimi, genelde tüm engelliler özelde ise işit-

36 Fatma Sayman, “Farklı Gelişenlerin Ele Alınışında Terapi-Eğitim ve Projelendirme”, *Özürlüler’07 Kongre Sergi ve Sosyal Etkinlikleri*, Özürlüler Vakfı, ts., ss. 215-216.

37 Eyüp İzci, “Sınıf Öğretmeni Adaylarının “Özel Eğitim” Konusundaki Yeterlikleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz 2005, c. 4, sayı:14, ss. 110-111.

38 Murat Gökalep ve diğerleri, “Üniversite Öğrencilerinin Özel Eğitim Derslerine ve Engellilere Yönelik Tutumları”, *Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre, 16-18 Mayıs 2014*, c. 2, Samsun 2014, s. 603.

me engelli öğrenciler için oldukça önemli bir fırsattır. Bu öğrencilere, dinin emirlerini doğru bir şekilde aktarabilmek ve onlarda varolan dini duyguların olumlu yönde gelişimini sağlamak ise din eğitimcileri için ciddi bir sorumluluktur. Bu bağlamda işitme engelliler ortaokullarında gerçekleştirilen din eğitiminden, öğrencilerin ne derece faydalandıkları ve bu derse karşı tutumları, din eğitimcileri tarafından araştırılmaya değer bir konudur. Yapılan bu araştırmanın temel amacı da işitme engelliler okulunda eğitim gören öğrencilerin, DKAB dersine yönelik tutumlarını ve bu dersin işlenişi ile ilgili düşüncelerini tespit etmektir. Araştırma sonucunda öğrencilerin anket sorularına verdiği cevaplardan ve anketlerin uygulanması sürecinde yapılan gözlemden hareketle, dersin daha verimli hale getirilmesi için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, işitme engelli ortaokul öğrencilerinin DKAB dersine karşı tutumlarını ve dersten beklentilerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Bunun için öncelikle konuyla ilgili bir anket formu hazırlanmıştır.³⁹ Anket formunun uygulanması aşamasına geçilmeden önce okul müdürü ve DKAB dersi öğretmeniyle görüşülmüştür. Yapılan görüşmelerin ve öğrencilerin gözlemlenmesinin ardından, hazırlanmış anket formundaki soru kalıplarının öğrencilerin algı seviyesinin çok üzerinde olduğu görülmüştür. Bu nedenle, soru sayısı azaltılmış ve sorular hazırlanırken kullanılan kelimeler sadeleştirilmiştir. Sonuçta sekizi çoktan seçmeli biri de açık uçlu olmak üzere toplam dokuz sorudan oluşan anket formu oluşturulmuştur. Bu süreçte araştırmacı, öğrencilerle daha rahat iletişim kurabilmek için işaret dili kursuna katılmış ve sertifika almıştır.

Anketin uygulanması için gerekli izinler alındıktan sonra, öncelikle Amasya Lokman Hekim İşitme Engelliler Ortaokuluna, ardından Samsun 19 Mayıs İşitme Engelliler Ortaokuluna gidilmiştir. DKAB dersi öğretmeni ve işaret diline hâkim bir sınıf öğretmenin yardımıyla sorular öğrencilere tek tek anlatılmış, anket formlarının bu şekilde doldurulması planlanmıştır. Ancak öğrencilerin önemli bir kısmı anlatılanları ve anketin nasıl cevaplanması gerektiğini anlayamadığı için anketler sağlıklı bir şekilde doldurulamamıştır. Öğrencilerin bir

39 Anket sorularının hazırlanmasında, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencisi olan Tuğba Güney'in yazım aşamasındaki "Öğretmen ve Öğrencilerine Göre İşitme Engelliler Liselerinde DKAB Dersleri (İstanbul Örneği)" adlı Yüksek Lisans tezi için hazırlanmış anket sorularından faydalanılmıştır. Bu örnek oldukça sadeleştirilmiş, farklı sorular eklenmiş ve alanın uzmanlarının görüşleri rehberliğinde yeni bir anket formu hazırlanmıştır.

kısmı işaret dilini bilmediği, bir kısmı da işitme engeline eşlik eden zihinsel yetersizliğinden ötürü soruları cevaplayamamıştır. Bu başarısız uygulamanın ardından toplanan anketler imha edilmiş ve yeniden formlar oluşturulmuştur. Sorular ve seçenekler öğrencilere tek tek anlatılmış, iletişimde yetersiz kalınan durumlarda, okuduğunu anlayabilen, işaret diline hâkim ve arkadaşlarıyla sağlıklı iletişim kurabilen öğrencilerden yardım alınmıştır. Elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve sonuçlar yorumlanarak değerlendirilmiştir.

4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2014 yılında yayınladığı örgün eğitim istatistiklerine göre, Türkiye'deki işitme engelliler ortaokulu sayısı 44 olup, burada toplamda 2.248 öğrenci öğrenim görmektedir.⁴⁰ Araştırma kapsamında, bu okullardan Amasya Lokman Hekim İşitme Engelliler Ortaokulu ve Samsun 19 Mayıs İşitme Engelliler Ortaokulu seçilmiştir. Okul yöneticilerinin verdiği bilgiye göre, Amasya Lokman Hekim İşitme Engelliler Ortaokulunda 37, Samsun 19 Mayıs İşitme Engelliler Ortaokulunda ise 40 öğrenci öğrenim görmektedir.

Anket uygulaması 2014 yılı içerisinde yapılmıştır. Her iki okulda bulunan toplam 77 öğrenciden, soruları anlayabilecek seviyedeki 63 öğrenci seçilmiş ve bu öğrencilere, DKAB dersi öğretmeninin ve araştırmacının rehberliğinde anket uygulanmıştır.

5. Bulgular ve Yorum

5.1. Öğrencilerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Araştırmamıza katılan öğrenciler, cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi ve okuduğu okul değişkenleri bakımından sınıflandırılmıştır. Buna göre elde edilen veriler şöyledir: Örneklemi oluşturan öğrencilerin 25'i (% 39,7) kız, 38'i (% 60,3) erkektir. Bu öğrencilerin 4'ünün (% 6,3) 11 yaşında, 8'inin (% 12,7) 12 yaşında, 7'sinin (% 11,1) 13 yaşında, 15'inin (% 23,8) 14 yaşında, 9'unun (% 14,3) 15 yaşında, 11'inin (% 17,5) 16 yaşında, 3'ünün (% 4,8) 17 yaşında, 4'ünün (% 6,3) 18 yaşında, 1'inin (% 1,6) 19 yaşında ve 1'inin (% 1,6) 21 yaşında olduğu tespit edilmiştir. Buna göre öğrencilerin ortaokul seviyesinin çok üstünde bir yaş ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, bazı öğrencilerin eğitime ileri yaşlarda

40 *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2013/14, MEB, 2014, s. 67.*

katılmalarıdır. Sınıflarda farklı yaş düzeyinden öğrencilerin bulunmasının, eğitim faaliyetlerine etki etmesi ve öğrenciler arasında algı düzeyi farklılıkları oluşturması kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü yaş, öğrenme yeteneğini etkileyen önemli etkenlerden biridir ve öğrenme yeteneğinin 20 yaşına kadar sürekli geliştiği ifade edilmektedir.⁴¹ Ayrıca, farklı yaşların içinde bulunduğu gelişimsel evre bakımından farklı davranış özelliklerine neden olduğu ve bunun bilişsel gelişimi de etkilediği bilinmektedir.⁴²

Örnekleme oluşturan öğrencilerin 9'u (% 14,3) 5. sınıfta, 12'si (% 19) 6. sınıfta, 22'si (% 34,9) 7. sınıfta ve 20'si (% 31,7) 8. sınıfta okumaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi, bu okullardaki sınıflarda en fazla 10 öğrenci bulunabilmektedir. Araştırmanın yapıldığı okullardaki bazı sınıfların mevcudunun ise bu sayının da çok altında olduğu ve bazı sınıflarda 4 öğrenciyle eğitim yapıldığı görülmüştür.

Örnekleme oluşturan öğrencilerin 31'i (% 49,2) Amasya Lokman Hekim İşitme Engelliler Ortaokulunda, 32'si (% 50,8) ise Samsun 19 Mayıs İşitme Engelliler Ortaokulunda eğitim görmektedir.

5.2 Öğrencilerin DKAB Dersine Yönelik Tutumlarına İlişkin Bulgular

Araştırmamıza katılan öğrenciler, sekizi çoktan seçmeli, biri de açık uçlu olmak üzere toplam dokuz soruya cevap vermişlerdir. Buna göre elde edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 1: Öğrencilerin DKAB Dersini Sevme Durumlarına Göre Dağılımı

Öğrencinin Dersi Sevme Durumu	N	%
Çok seviyorum	62	98,4
Biraz seviyorum	1	1,6
Hiç sevmiyorum	0	0
Genel toplam	63	100,0

Öğrencilerin biri hariç hepsi (% 98,4) dersi çok sevdiğini ifade etmiştir.

41 Ramazan Arı, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Yayın Dağıtım, 5. Baskı, Ankara 2010, s. 277.

42 Hediye Küçükkaragöz, "Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi", *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Edit. Binnur Yeşilyaprak, Pegem A Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara 2003, s. 84.

Bunda, ders öğretmenin ortamda bulunmasının da etkisi göz ardı edilmez ancak, gerek derste yapılan gözlemler gerekse ders dışı etkinliklerle ilgili anlatılanlar sonucunda bu öğrencilerin dine ve DKAB dersine karşı oldukça ilgili oldukları tespit edilmiştir. Ancak, işaret dilini bilmeme ve zeka geriliği gibi çeşitli nedenlerle derse katılmayan ya da ilgisiz kalan öğrencilerin de var olduğu görülmüştür. Bu öğrencilerin bir kısmı ise ankete cevap verebilecek yeterlikte olmadıkları için, araştırma kapsamı dışında bırakılmışlardır. Buna göre, derse katılabilecek düzeyde işaret diline hâkim olan ve derse katılma imkânı bulabilen öğrenciler için DKAB dersinin ilgi çekici olduğu ve sevildiği söylenebilir. Özellikle de görsel materyallerin kullanıldığı dersler, öğrenciler için daha da ilgi çekici hale gelmektedir.

İşitme engelli öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumlarını doğrudan ölçen bir çalışma bulunmamakla beraber, ortaokul öğrencilerinin DKAB dersine yönelik tutumlarını ölçen araştırmalarda öğrencilerin genellikle DKAB dersine karşı olumlu bir tutum içinde oldukları görülmüştür. Örneğin, Arıcı tarafından yapılan bir araştırmada öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutum düzeylerinin, olumlu ve “oldukça” seviyesinde yüksek olduğu görülmüştür.⁴³ Bir diğer çalışmada da öğrencilerin % 49,4’ü DKAB dersini sevdiğini, % 30’u ise az da olsa sevdiğini ifade etmiştir.⁴⁴

Tablo 2: DKAB Dersinde Öğretmenin Materyal Kullanım Durumuna Göre Dağılımı

Öğretmenin Materyal Kullanma Durumu	N	%
Her zaman kullanıyor	56	88,9
Bazen kullanıyor	7	11,1
Hiçbir zaman kullanmıyor	0	0
Genel Toplam	63	100,0

Ankette yer alan ikinci soru derste materyal kullanımı ile ilgilidir. Öğrencilere, öğretmenin dersi işlerken ders kitabı dışında anlatımı destekleyecek farklı

43 İsmail Arıcı, “Öğrencilerin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutumları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2008, yıl: 13, sayı: 1, s. 170.

44 Mesut Şeker, *İlköğretim 6, 7 ve 8. Sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Öğrenci Başarılarını Etkileyen Faktörler (Tosya Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2013, s. 94.

materyaller kullanıp kullanmadığı sorulmuştur. Örnekleme oluşturan öğrencilerin % 88,9'u DKAB öğretmeninin derste her zaman materyal kullandığını, % 11,1'i ise bazen kullandığını ifade etmiştir.

Dersin görsel ve işitsel araçlar eşliğinde işlenmesi, dersin verimliliği açısından oldukça önemlidir. Bu sayede hem zamandan tasarruf edilir hem de karmaşık fikirler basitleştirilerek canlı ve somut hale getirilmiş olur. Aynı zamanda öğrencinin ilgi ve dikkatini arttıran materyaller, öğretimi daha zengin kılmaktadır.⁴⁵ Yapılan bir araştırmada öğrencilerin başarıları ile öğretmenin sınıfta bilişim araçlarını kullanması, farklı kaynaklardan yararlanması ve farklı öğretim yöntemlerini kullanması arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu tespit edilmiştir.⁴⁶ Dersin verimliliği üzerinde böylesine etkin olan materyallerin, dikkatleri çok çabuk dağılan işitme engelli öğrencilerin eğitiminde de çeşitlendirilerek kullanımı zorunluluk arz etmektedir.

DKAB öğretmenleri üzerine yapılan bir araştırmada, öğretmenlerin daha çok klasik metotlarla dersi anlattıkları ve ders kitabı, yazı tahtası ve yardımcı kitaplar dışında güncel materyallerden çok fazla faydalanmadıkları belirlenmiştir. Aynı araştırmada bulunduğu okulda projeksiyon cihazı olduğunu belirtenlerin oranı % 81.1 iken bu aracı dersinde kullanamayanların oranı % 56.4 olarak tespit edilmiştir. Resim, afiş gibi araç-gereçlerden % 51' i bazen yararlandığını, % 24.1'i ise hiç yararlanmadığını ifade etmiştir.⁴⁷

İşitme engelliler ortaokulunda, gözlem yapmak amacıyla girilen bazı derslerde, dersin sunu eşliğinde işlendiği; ayrıca, DKAB öğretmeni tarafından hazırlanmış olan çalışma kâğıtlarının da öğrencilerin dosyalarında yer aldığı görülmüştür. Dersin öğretmenleri, çeşitli kaynaklardan elde ettikleri sunular ya da çalışma kâğıtları aracılığıyla anlatımlarını desteklemeye çalıştıklarını ancak, bazı sınıflarda bilgisayar ve projeksiyon cihazı bulunmadığı için sunu eşliğinde dersi işleme imkânından mahrum kaldıklarını ifade etmişlerdir.

DKAB öğretmeni tarafından hazırlanan ya da internet ortamından edinilen materyallerin işitme engelli öğrencilerin seviyesine uygun olup olmadıkları

45 Leyla Küçükahmet, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Nobel Yayın Dağıtım, 12. Baskı, Ankara 2001, s. 133.

46 Şeker, *İlköğretim 6, 7 ve 8. Sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Öğrenci Başarısını Etkileyen Faktörler*, ss. 137-142.

47 Rıdvan Demir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Derslerde Araç-Gereç Kullanma Bilgi ve Alışkanlıkları (Adana Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2008, s. 79, 80.

konusu da tartışmaya açıktır. Oysa işitme engelli çocukların eğitiminde, eğitim ortamının yanı sıra, engel türüne göre hazırlanmış materyallerin kullanılması da, eğitimin verimliliği açısından son derece önemlidir.⁴⁸ Derste materyal kullanımı, özellikle işitme engeli sebebiyle öğretmenin söylediklerini tam olarak anlayamayan ve iki tarafın da işaret diline tam anlamıyla hâkim olmadığı durumlarda önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Özellikle de bu din dersi olunca, belirli kavramlar ve mekânlar hakkında hiç bilgisi bulunmayan ve ailesinden de bu konularla ilgili bilgi edinememiş işitme engelli gençler için materyal kullanımı, anlatımı somutlaştırmak adına oldukça etkili ve gereklidir. Yapılan görüşmeler sonucunda bu öğrencilerin bazılarının çevrelerinde hiçbir dini etkinliğe katılmadığı, ailelerinin de işitme engelli çocuklarına bu konuyla ilgili bilgilendirmede bulunmadığı öğrenilmiştir. Bu nedenle engelsiz yaşlılarıyla karşılaştırıldıklarında bu çocuklar pek çok dini kavramdan ve ritüelden habersiz bir şekilde eğitim öğretim faaliyetlerine katılmaktadır. Bu boşluğun kapatılması için de dersin daha etkin bir biçimde çeşitli materyallerle zenginleştirilerek işlenmesi ve hatta öğrencinin okul dışındaki dini mekânları ziyaret ederek dini yaşantıları tecrübe etmesi önemlidir.

Tablo 3: Öğrencilerin DKAB Dersinde En Çok Sevdikleri Konuya Göre Dağılımı

Öğrencinin En Çok Sevdiği Konu	N	%
Allah ile ilgili konular	19	30,2
Hz. Muhammed ile ilgili konular	22	34,9
Ahiret ile ilgili konular	5	7,9
Kıssalar	2	3,2
İbadetler	11	17,5
Ahlak konuları	4	6,3
Genel Toplam	63	100,0

Tablo 3'e göre, ankete katılan öğrencilerin en çok sevdikleri konu (% 34,9) Hz. Muhammed ile ilgili olandır. Bunun ardından sırasıyla Allah ile ilgili konu-

48 Bk. Banu Altunay Arslantekin, "Engel Türüne Göre Materyal Uyarlama, Hazırlama ve Kullanımı", *Temel Eğitim Öğretmenleri İçin Kaynaştırma Uygulamaları ve Özel Eğitim*, Edit.: Ayşegül Ataman, Vize Yayıncılık, 2012, ss. 141-176.

lar (% 30,2), ibadetler ile ilgili konular (% 17,5), ahiretle ilgili konular (% 7,9), ahlaki konular (% 6,3) ve kıssalar (% 3,2) gelmektedir.

Yapılan farklı bir araştırmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre, öğrencilerin İlköğretim DKAB öğretim programlarında en fazla ilgi duydukları, beğendikleri ve sevdikleri konuların sıralamasında, Hz. Peygamber'in hayatı ve öğretileri ile ilgili konuların ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Bunu sırası ile İslam, İslam'ın şartları ve ibadetler ve ahlak, İslam ahlakı, ahlaki görevlerimizle ilgili konular izlemektedir.⁴⁹

Öğrencilerin DKAB dersine karşı ilgisi olmakla birlikte en çok hangi konuları ilgi çekici bulduğu ve sevdiği önemlidir. Çünkü ilgi beraberinde dikkati ve öğrenmeyi de getirebilmektedir. Konunun sevilmesi aynı zamanda işitme engelli öğrencinin daha iyi algıladığının da göstergesi olabilir. Derste yapılan gözlemlerden ve sorularla ilgili açıklama yapılırken öğrencilerin verdikleri tepkilerden hareketle, öğrencilerin gerçekten Hz. Muhammed ve Allah ile ilgili konulara ilgi duydukları ve olumlu tepkiler verdikleri görülmüştür. İlgiyle dinlenen bu konulardan hareketle diğer konuların ve müfredatın şekillendirilmesi mümkündür. Örneğin konuların dağılımı konusunda farklı uygulamalar yapılabilir ya da bu öğrencilerin konuları anlamasını kolaylaştıracak, konuların öğrenciler tarafından ilgiyle izlenmesini sağlayacak materyaller geliştirilebilir. İlgi duyulmayan konuların neler olduğu ve ne tür nedenlerle öğrencinin bunlara ilgisiz kaldığı ayrıca araştırılmaya değerdir.

Tablo 4: Öğrencilerin DKAB Dersinde Anlamakta En Çok Zorlandıkları Konuya Göre Dağılımı

Öğrencinin En Çok Zorlandığı Konu	N	%
Allah ile ilgili konular	15	23,8
Hız. Muhammed ile ilgili konular	19	30,2
Ahiret ile ilgili konular	17	27,0
Kıssalar	5	7,9
İbadetler	1	1,6

49 Nurullah Altaş, "İlköğretim Öğrencilerinin Din Öğretimi Sürecinde İlgi Duydukları Konular (Ankara İli Örneğinde 6, 7 ve 8. Sınıf Öğrencileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2008, c. 49, sayı: 2, s. 106.

Ahlak konuları	6	9,5
Genel Toplam	63	100,0

Anketin dördüncü sorusu, DKAB dersinde öğrencilerin anlamakta en çok zorlandıkları konuları tespit etmeye yöneliktir. Bir önceki soruda var olan seçeneklerin tekrarlandığı soruya öğrencilerin önemli bir kısmının (% 30,2) tekrar Hz. Muhammed ile ilgili konular seçeneğini işaretleyerek cevap verdiği görülmüştür. Ardında da ahiret (% 27), Allah (% 23,8), ahlak (% 9,5), kıssalar (% 7,9) ve ibadetler (% 1,6) ile ilgili konular gelmektedir. Bu sonuç, öğrenciler tarafından en çok sevildiği düşünülen konuların anlaşılmasında bazı sorunların da yaşandığına işaret etmektedir. Yani, öğrenci hem bu konuları ilgiyle dinlemekte hem de ya öğretmenden ya da DKAB kitabı veya diğer materyallerin yetersizliğinden kaynaklanan nedenlerden ötürü tam olarak anlayamadığını düşünmektedir.

Yapılan gözlemlerden hareketle şunu söylemek mümkündür ki, işitme engeli dışında başka herhangi bir engeli bulunmayan ve derse karşı ilgili öğrencilerin anlama ile ilgili bir sorunu bulunmamaktadır. Eğer öğretmen konuyu etkin bir biçimde bu öğrencilere açıklayabilirse, öğrenciler gayet başarılı bir biçimde konuyu algılayabilmektedir. Hatta bu öğrenciler, sınıftaki diğer arkadaşlarına da konunun anlaşılması noktasında yardımcı olmaktadır. Ancak sınıflarda, bu tür öğrencilerin sayısı oldukça azdır. Ders esnasında çoklu engeli olan öğrencilerin çıkardığı problemlerle ilgilenmeye çalışan öğretmen, aynı zamanda farklı seviyelerde olan birçok öğrenciye, yeterli olmayan materyallerle dersi anlatmaya çalışmaktadır. Bu öğretmenlerin işaret dili konusunda uzman olmadıkları da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumda, aslında yukarıda sayılan her bir konu başlığını anlamak işitme engelli öğrencilerin çoğu için oldukça güçtür.

Tablo 5: Öğrencilerin Dini Terimleri Anlayabilme Durumlarına Göre Dağılımı

Öğrencinin Dini Terimleri Anlayabilme Durumu	N	%
Tam olarak anlayabiliyorum	35	55,6
Kısmen anlayabiliyorum	21	33,3
Hiç anlayamıyorum	7	11,1
Genel Toplam	63	100,0

Beşinci soru, öğrencilerin dini terim ifadesini tam olarak anlayamayabileceği düşüncesiyle, çeşitli örneklerle açıklanarak “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersindeki Allah, peygamber, melek, vahiy, mahşer, cennet-cehennem, haram-helal, sevap-günah gibi kelimeleri anlayabiliyor musunuz?” şeklinde sorulmuştur. Tablo 5’e göre, örnekleme oluşturan öğrencilerin % 55,6’sı bu kavramları tam olarak anlayabildiğini, % 33,3’ü kısmen anlayabildiğini ve % 11,1’i hiç anlayamadığını ifade etmiştir.

Dini pek çok terim gündelik hayatta kullanıldığı için insanlarda aşinalık oluşturmaktadır. Bu kavramların bir kısmı da soyuttur ve bu şekliyle öğrencilerin bunları dini terminolojideki karşılığıyla doğru bir biçimde anlaması, özellikle somut düşünce evresindeki çocuklar için zordur. Bunu, işitme engeli bulunan ve belki de daha önce bu kavramlarla hiç karşılaşmamış öğrencilere öğretmek ise daha büyük bir çaba ve özel yöntemler gerektirmektedir. DKAB dersinin işleniş esnasında sürekli kullanılan bu kavramların gerektiği gibi anlaşılabilmesi ise dersin amaçlarına ulaşamaması ile sonuçlanacaktır. Bu aynı zamanda, işitme engelli bireylerin dini konularda sağlıklı bir biçimde bilgilenmesi adına da büyük bir engeldir.

Kavramları tam olarak anladığını ifade eden öğrenci sayısının bu kadar çok olması ilgi çekicidir. Çünkü, işitsel girdinin yetersizliği nedeniyle işitme engelli bireyler düşünme ve akıl yürütme, sınıflama ve ilişki kurma, açıklama becerilerinde güçlük çekerler. Soyut düşünme becerilerindeki bu yetersizlikler nedeniyle, sevgi, nefret, inanç, güç, hız, zaman gibi kavramları etkili bir biçimde kullanamazlar.⁵⁰ Eğer bu öğrenciler, gerçekten kavramları olması gerektiği gibi anlayabiliyorsa, bu sonuç işitme engellilerin din eğitimi adına oldukça sevindiricidir. En azından, temel kavramlar hakkında bilgi sahibi olmaları, sonraki öğrenmeleri kolaylaştıracaktır, diyebiliriz. Ancak bu bilindiği iddia edilen kavramların ne düzeyde doğru algılandığı konusu incelenmeye değerdir. Çünkü herhangi bir engeli olmayan çocuklara bile bu kavramları ya da bir ayeti açıkladığımızda öğrenci bunu anladığını ifade etse dahi, yapılan sınavlarda ya da sorulan sorulara karşılık alınan cevaplarda, algılamanın tam da istenen düzeyde olmadığı görülebilmektedir. Bilecik tarafından yapılan bir araştırmada, DKAB kitaplarında yer alan dini ifadelerin öğrenciler tarafından anlaşılmasında sorun yaşandığı, ders kitaplarının da kavram öğretimi konusunda

50 Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi İşitme Engelli Bireyler Destek Eğitim Programı, s. 5.

yetersiz kaldığı tespit edilmiştir.⁵¹

Örnekleme oluşturan öğrencilerin yaklaşık yarısı, bu temel dini kavramları tam olarak anlayamadığını ifade etmiştir ki bu, göz ardı edilemez bir orandır. Hatta bunların bir kısmı da kavramları hiç anlayamadığını belirtmiştir. Bu temel dini terimlerin bilinmemesi ya da eksik anlaşılması, din eğitiminin verilememesi anlamına gelmektedir. Bu ciddi sorunun çözümlenebilmesi için öğrencilerin kavramları ne tür sebeplerden dolayı anlayamadığı araştırılmalıdır. Bu, öğretmen öğrenci arasında ortak bir dil geliştirilememesinden kaynaklanabileceği gibi, öğrencinin derse ilgisizliğinden, derste kullanılan yöntem ve materyallerin yetersizliğinden, eğitim ortamının işitme engelli öğrencilere uygun hazırlanmamış olmasından, öğrencinin hazırbulunuşluk düzeyinden ya da bilişsel süreçlerin doğru işleme biçiminden de kaynaklanabilir.

Tablo 6: Öğrencilerin DKAB Ders Kitabını Değerlendirme Durumlarına Göre Dağılımı

Öğrencinin Ders Kitabını Değerlendirme Durumu	N	%
Tamamıyla bize uygun hazırlanmış	13	20,6
Genel olarak uygun fakat eksiklikleri var	22	34,9
Bize uygun hazırlanmamış	28	44,4
Genel Toplam	63	100,0

Tablo 6'ya göre, örnekleme oluşturan öğrencilerin çoğu (% 44,4) kitabın kendilerine uygun hazırlanmadığını düşünürken, % 34,9'u genel olarak uygun olmasına karşılık eksiklikleri olduğunu ifade etmiştir. Geriye kalan % 20,6'sı ise kitabın kendilerine uygun ve anlaşılabilir olduğunu belirtmiştir.

Ders kitapları, dersin işleniş esnasında öğretmenin en sık başvurduğu materyallerden biridir. Ancak DKAB ders kitapları ile ilgili öğretmenin görüşlerinin alındığı bir araştırmada, öğretmenlerin % 40'ı yenilenen DKAB ders kitaplarının eksiklikleri olduğunu, % 30'u programın yaklaşımını yansıtmadığını, % 5'i de ticari kaygılarla hazırlanmış kitaplar olduğunu belirtmiştir. Eksiklik olarak da etkinliklerin yetersiz kaldığı, kullanılan dilin çocuklara hitap etmediği

51 Sümevra Bilecik, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. ve 5. Sınıf Ders Kitaplarındaki Ayet Çevirilerinin Öğrenci Algı Düzeylerine Uygunluğu Üzerine Bir İnceleme", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Amasya 2014, sayı: 2, s. 126.

ve kitabın görsellik açısından yetersiz olduğu ifade edilmiştir.⁵² Bunlar, genel olarak din eğitimi açısından sorun oluşturabilecek eksiklikler iken, işitme engellilerin din eğitimi söz konusu olduğunda, üzerinde titizlikle durulması gereken başlıklar olmaktadır.

Öğrencilerin ders kitabı ile ilgili tutumlarının, derse yansıdığı da göz önünde bulundurulması gereken bir gerçekliktir. Öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumlarını ölçmek için Kaya tarafından yapılan araştırmada, DKAB ders kitaplarını beğenen öğrencilerin DKAB dersine ilişkin tutumlarının, beğenmeyen öğrencilere göre daha olumlu olduğu tespit edilmiştir.⁵³ Bu nedenle de işitme engellilerin din eğitiminde kitapların onların eğitimine uygun hazırlanıp hazırlanmadığı konusu önem arz etmektedir.

İşitme engelliler ortaokulunda okuyan öğrencilerin ders kitapları, herhangi bir engeli bulunmayan yaşlılarınıninkiyle aynıdır. Eşit konumda bulunmayan öğrencilere aynı müfredatın uygulanması ve aynı ders kitabının okutulması ise pratikte pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi işitme engelli öğrencilerin en iyi şartlar altında ve küçük yaşlardan itibaren eğitim alması durumunda dahi kendileri için özel hazırlanmış ortamlarda, onlar için hazırlanmış materyallerle eğitim almaları gerekmektedir. Oysa ülkemizdeki işitme engellilerin pek çoğu zaten bu imkânlarla erişememekte, bu nedenle de engelsiz yaşlılarına göre pek çok gelişimsel basamağı geriden takip etmektedir. Bu yüzden sıradan yaşlıları için hazırlanmış uzun cümlelerden oluşan parçalarla anlatılmaya çalışılan konular, bu öğrencilerin seviyesinin çok üzerindedir. Ayrıca, öğrencilerin önemli bir kısmının okuyamadığı ya da okuduğunu anlayamadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Anket uygulaması yaparken bu sorun oldukça önemli bir engel oluşturmuştur. Bu nedenle, bir öğretmenin rehberliği dışında bu öğrencilerin DKAB dersi kitabını anlaması da mümkün görünmemektedir. Ayrıca, kitabın görsellerinin yetersizliği, anlaşılır olmayı daha da güçleştirmektedir. Çünkü bu öğrencilerin kitabı açtıklarında baktıkları ilk şey resimler olmaktadır.

52 Mahmut Zengin, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Yapılandırmacı Yaklaşım*, Dem Yayınları, İstanbul 2011, s. 300.

53 Mevlüt Kaya, "İlköğretim ve Ortaöğretim Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Karşı Tutumları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 2001, sayı: 12-13, s. 65.

Tablo 7: Öğrencilerin DKAB Öğretmeninin Anlattığı Konuları Anlayabilme Durumlarına Göre Dağılımı

Öğrencinin Öğretmenin Anlattığı Konuları Anlayabilme Durumu	N	%
Her zaman anlayabiliyorum	44	69,8
Kısmen anlayabiliyorum	5	7,9
Hiçbir zaman anlayamıyorum	14	22,2
Genel Toplam	63	100,0

Tablo 7'ye göre, örnekleme oluşturan öğrencilerin % 69,8'i öğretmenin anlattığı konuları her zaman anlayabildiğini, % 7,9'u kısmen anlayabildiğini, % 22,2'si ise hiç anlayamadığını belirtmiştir.

İşitme engelli öğrenciler üzerine yapılan bir diğer araştırmada, konuyla ilgili olarak velilerin verdiği cevaplar, daha olumsuz bir tablo çizmektedir. Buna göre, "İşitme engelli çocuğuma okuldaki dersler çok ağır geliyor, anlamakta güçlük çekiyor" ifadesine örnekleme oluşturan velilerin % 38,9'u katılmama, % 34,7'si kararsızlık, % 26,4'ü de katılma yönünde cevap vermişlerdir.⁵⁴

Araştırmamızda elde edilen sonuç, yani işitme engelli öğrencilerin yaklaşık % 30'unun DKAB dersi öğretmenin anlattıklarını tam olarak anlayamaması, işitme engellilerin din eğitimi adına ciddi bir sorun olduğunun göstergesidir. Öğretmenin anlattıklarını anlayamayan, kendisine verilen ders kitabının da kendisi için uygun olmadığını düşünen bir öğrencinin bu dersin kazanımlarını edinmesi mümkün değildir. Buna bir de aile içerisinde din eğitimine yönelik hiçbir bilgi aktarımının olmadığı eklenirse, bu öğrencinin inanma ihtiyacının tam anlamıyla tatmin edilememesine bağlı olarak pek çok manevi sorunla karşı karşıya kalacağı söylenebilir. Ayrıca, bu dersin bir de ahlaki ilkeleri benimsetmeye yönelik bir tarafı bulunmaktadır ki, bunun eksikliği de önce bireysel ardından da toplumsal sorunlara yol açabilecektir.

Öğrencilerin anlatılanları anlayamamasının bir nedeni de hem öğretmenin hem de öğrencilerin işaret diline tam hâkim olmamaları olabilir. Araştırma sürecinde, bazı öğrencilerin daha önce işitebilen yaşlılarıyla birlikte aynı okul-

54 Ayşe Tekincan, *İşitme Engelli Öğrencilerin Anne ve Babalarının İşitme Engelliler İlköğretim Okullarındaki Eğitim Sürecini ve Okul Aile İlişkilerini Değerlendirmeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 83.

da kaynaştırma eğitimine tabi tutulduğu ve bu nedenle işaret dili bilmediği belirtilmiştir. Bazı öğrenciler, okula devam konusunda yaşadığı sorunlar nedeniyle ortak iletişim diline yeteri kadar hâkim olamamaktadır. Bazılarının ise zihinsel yetersizliği olduğunu daha önce belirtmiştik. Tüm bunlar, işaret dilini işitme engelliler okulunda görev yapmaya başladıktan sonra öğrenmek zorunda kalan öğretmen faktörüyle birleştirildiğinde, araştırmamızda elde edilen sonucun çok daha ötesinde iletişim sorunlarının yaşanması muhtemeldir. Ayrıca, öğrenciler konuyu anlayamadıklarında, bunu tam olarak ifade etmekte yetersiz kalabilmektedir. Bu bazen öğrencinin mahcup olma endişesinden bazen de anlatılanları anlayamayacağı önyargısından kaynaklanabilmektedir. Bazen de konu, öğrencilerin kapasitelerinin çok üzerinde olduğu için onlara anlamlı gelmeyebilir. Araştırma sürecinde, kimi öğrencilerin dersi anlayamadıklarını düşündükleri için dersten tamamen koştukları ve derse ilgisiz kaldıkları gözlenmiştir.

Tablo 8: Öğrencilerin DKAB Dersi Öğretmeni İle İletişim Kurabilme Durumlarına Göre Dağılımı

Öğrencinin Öğretmenle İletişim Kurabilme Durumu	N	%
Kolaylıkla iletişim kurabiliyorum	49	77,8
Bazen iletişim kurmakta güçlük çekiyorum	11	17,5
Hiç iletişim kuramıyoruz.	3	4,8
Genel Toplam	63	100,0

Tablo 8'e göre, örnekleme oluşturan öğrencilerin % 77,8'i öğretmeniyle kolaylıkla iletişim kurabildiğini, % 17,5'i bu konuda bazı güçlükler yaşadığını, % 4,8'i ise hiç iletişim kuramadığını belirtmiştir.

Karşılıklı iletişimin başarıyla gerçekleşmesi, öğrencilerin kafalarında konuyla ilgili soru işaretlerinin kalmaması ve dersi verimli biçimde işlenebilmesi için gereklidir. İletişimden beklenen amaçların gerçekleştirilmesinde, kaynağın gücü ve etkinliği, mesajın doğru kodlanmış olması ve kanalların iyi belirlenmiş olması belirleyicidir.⁵⁵ Bu nedenle sağlıklı iletişimin temel şartı olan ortak dilin kazanımı ve geliştirilmesi adına hem öğrencilerin hem de öğretmenin gayret

55 Remziye Ege, "Din Hizmetlerinde İletişim ve Rehberlik", *Din Eğitimi El Kitabı*, Edit. Recai Doğan ve Remziye Ege, Grafiker Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 403.

göstermesi önemlidir.

Kendisi de işitme engelli olan bir akademisyen, çocukluk yıllarındaki uzun süren kaynaştırma eğitiminden sonra işitme engelliler için eğitim verilen özel bir okula gittiğinde, çevresindekilerle iletişim kurabildiğini görmüş ve hislerini şu şekilde anlatmıştır: “Gallaudet, sağır olmanın anlamını keşfettiğim yerdi. Orada, nihayetinde etrafımdaki herkese ve her şeye erişebildiğim bir çevredeydim. Burada işaret diliyle birlikte öğrenme aşkım gelişti. Öğrenme bir ders kitabından çok daha farklı, etkileşimli, geniş kapsamlı, deneysel, erişilebilir ve heyecan verici bir şey haline geldi. Öğrenme her yerdedi, dışarıda benim keşfetmemi bekleyen ve hiçbir engelin beni alıkoyamayacağı büyük bir dünya vardı.”⁵⁶ Bu ifadeler, gelişen iletişim imkânlarıyla birlikte öğrenme azminin de artacağına bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Araştırma sürecinde, öğretmenlerin ellerinden geldiği kadar öğrencilerin sorularını cevaplamaya ve işaret diline hâkimiyetleri oranında iletişim kurmaya çalıştığı gözlenmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki, işitme engelli çocuklar, dil gelişimindeki eksiklikleri ve iletişim kurmakta çektikleri güçlük nedeniyle, özellikle ilk çocukluk dönemlerinde diğer insanlardan farklı olarak hayatı tecrübe etmekte ve kendi iç dünyalarını oluşturmaktadırlar.⁵⁷ Belki de bu nedenle, bazı öğrencilerin içine kapanık bir tavır içerisinde olduğu ve iletişime çok da açık olmadığı gözlenmiştir. İletişimin başarısızlıkla sonuçlanmasının en önemli nedenlerinden biri de, alıcının özelliklerinin yeterince belirlenememesidir ki bu durumda, öğrencilerin seviyelerine uygun öğretim yapmak da imkânsızlaşmaktadır.⁵⁸

İşitme engelli çocukların algılama alanıyla ilgili ilave problemleri varsa, dudak okuyarak ya da işitme kalıntıları aracılığıyla bilgi kaybını telafi etme potansiyelleri genellikle sınırlı olmaktadır. İletişimde başarılı olmanın ilk aracı, algılamaya, bilişsel sürece ve motor becerilere dayalı olarak belirlenmiş uygun bir iletişim aracı seçmektir. Buna göre işaret dili, eğer bireyin görsel algısı ve motor becerilerinde bir sorun yoksa ve bilişsel olarak normale yakınsa, uygun bir iletişim aracı olarak görülebilir.⁵⁹ Bu gerçekleşmediği takdirde, işaret dili ile

56 Martha Sheridan, *Inner Lives of Deaf Children: Interviews and Analysis*, Gallaudet University Press, USA 2001, s. 8

57 Lindsay Edwards and Susan Crocker, *Psychological Processes in Deaf Children with Complex Needs: An Evidence Based Practical Guide*, Jessica Kingsley Publishers, London 2008, s. 62.

58 Küçükahmet, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, s. 32.

59 Harry Knoors & Mathijs P. J. Vervloed, “Educational Programming For Deaf Children With

iletişime geçmek de mümkün olamamaktadır. Ankete katılan öğrenciler arasında, öğrenme alanıyla ilgili farklı sorunları olan öğrencilerin var olduğu da görülmüştür.

İşitme engelliler okulundaki öğretmenlerin öğrencilere rol model olması açısından ortak bir dil oluşturmaları ya da ortak noktalarının bulunması önemlidir. Pek çok ülkede resmi eğitim sisteminde yer alan okullarda, kendileri de sağır ya da işitme engelli olan öğretmenler, sosyal hizmet uzmanları ya da danışmanlar bulunmadığı için işitme engelli çocuklar bir rol modelden mahrum kalmaktadır.⁶⁰ Günümüz şartlarında bu her ne kadar mümkün görünmese de, öğretmenlerin öğrencilerle kuracağı sağlıklı bir iletişim sürecinde iyi birer rol model olabilmeleri de mümkündür. Özellikle de DKAB öğretmenlerine bu noktada önemli görevler düşmektedir.

Anketin son sorusu açık uçlu bir soru şeklinde hazırlanmıştır. Soruda, öğrencilerden dersin daha verimli işlenebilmesi için neler yapılması gerektiği ile ilgili düşüncelerini paylaşmaları istenmiştir. Öğrencilerin birkaçı hariç çoğunluk bu soruyu cevaplamamış, cevap veren öğrencilerin ise ne anlatmak istediği tam olarak anlayamamıştır. Yazılan cümlelerden biri şöyledir: “Öğretmenim soruların var öğrenci çok çalışıyoruz.” Bu cevap 16 yaşındaki bir 8. sınıf öğrencisine aittir. Okuldaki öğretmenlerin ifadesine göre bu öğrenciler, cümle kurarken kullandığımız ekleri tam olarak anlayamadıkları için bu şekilde kelimeleri arka arkaya dizerek kendilerini ifade etmektedir. Bu elbette yazılı metinleri anlamada, kendilerini sözlü ve yazılı ifade etmede sorunlara neden olmaktadır. Bu nedenle DKAB öğretmeni, öğrencileri sınav yaparken seçenekleri az, çoktan seçmeli kısa sorular tercih ettiğini belirtmiştir.

Bu soruyu kağıda yazarak cevaplamayan öğrencilere sınıflarda projeksiyon cihazı ve bilgisayar olmasını, ders kitaplarının daha fazla resim içermesini isteyip istemedikleri sorulduğundaysa pek çoğu bunu çok istediğini belirtmiştir. Bu şekilde dolaylı olarak ve çeşitli örnekler verilerek bu öğrencilerin DKAB dersinden beklentilerini öğrenmek mümkün olduysa da, bizim aklımıza gelenlerin ötesinde neye ihtiyaç duyduklarının bilgisi onların ifadeleriyle alınamamıştır. Yapılan gözlemlerden de öğrencilerin böyle bir soru üzerinde yoğunlaşmak istemedikleri anlaşılmıştır.

Multiple Disabilities”, *Oxford Handbook Of Deaf Studies, Language and Education*, Edit.: Marc Marschark, Patricia Elizabeth Spencer, Oxford University Press, 2003, s. 88.

60 Sheridan, *Inner Lives of Deaf Children*, s. 34.

6. Sonuç ve Öneriler

İşitme engelli ortaokul öğrencilerinin DKAB dersine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmanın sonucunda, öğrencilerin bu dersi sevdikleri ve dikkatlerini dağıtacak herhangi bir olumsuzluk olmadığı ya da anlatılanları anlayabildikleri sürece dersi ilgiyle izledikleri görülmüştür. Ancak, dersin işlenişine olumsuz etki eden pek çok faktörün de olduğu tespit edilmiştir. Örneğin sınıfların, kitaplarda anlatılan ve işitme engellilerin eğitiminde oldukça önemli olduğu ifade edilen koşulların çok uzağında olduğu görülmüştür. Bu, genelde bütün derslerin, özelde ise DKAB dersinin verimli bir şekilde işlenmesini engelleyebilecek önemli bir faktördür. Bunun yanı sıra, her ne kadar öğrencilerin çoğu DKAB öğretmeninin anlattığı konuları anlayabildiğini ve iletişim kurabildiklerini ifade etseler de, hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin, işaret dili konusunda yetersiz kaldıkları görülmüştür. Öğretmenler de bu konudaki eksikliklerinin farkındadır ve bu sorunun üstesinden gelmek için çaba sarf etmektedir ancak işitme engellilerin eğitimi konusunda uzman olmadıkları da bir gerçektir.

İşitme engellilerin eğitiminde uygulanmak üzere DKAB öğretmenleri tarafından çeşitli materyaller hazırlanmakta ve öğrencilerin kullanımına sunulmaktadır. Ancak bunların çoğu yazılı materyal şeklindedir ve bu öğrencilerin okuduğunu anlamak konusunda ciddi problemleri bulunmaktadır. Dersin anlatımında kullanılmak üzere hazırlanan ya da internet ortamından edinilen materyaller ise, okulun teknik imkânlarının yetersizliğinden dolayı her sınıfta kullanılamamaktadır. Bu açıdan, Amasya Lokman Hekim İşitme Engelliler Okulu'nun imkânlarının daha elverişli olduğu görülmüştür.

İşitme engelli öğrencilerin DKAB dersi konuları arasında en çok sevdikleri ama aynı zamanda anlamakta en çok zorlandıkları konunun, Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili konular olduğu tespit edilmiştir.

İşitme engelli öğrencilerin DKAB ders kitabıyla ilgili görüşleri de bu kitapların yenilenmesi gereğini ortaya koymaktadır. Öğrencilerin yaklaşık yarısı, kitabın kendi eğitimlerine uygun olmadığını belirtirken, kalanların önemli bir kısmı da eksikliklerin olduğunu ifade etmiştir. Yapılan gözlemler neticesinde ise dersin bu kitaptan işlenemediği ve pek çok öğrencinin de bu kitabı anlayamadığı görülmüştür.

Yapılan anket uygulamasından ve bu süreçte edinilen izlenimlerden hareketle denilebilir ki, bu öğrencilerin öğrenmeye yönelik çok büyük bir ilgileri

vardır. Özellikle DKAB dersinin bu öğrenciler için hayata bir anlam yükleme ve karşılaşılan güçlüklerin üstesinden gelme noktasında motive edici bir yönü bulunmaktadır. Bu öğrencilerin yalnızca işitme engelleri nedeniyle dini yükümlülüklerden muaf oldukları düşünülemez. Bu anlamda onlara da dinin emirlerini, anlayabilecekleri en üst düzeyde vermek, biz din eğitimcilerinin önemli bir görev alanıdır. Bu görevi gerektiği gibi yerine getirebilmek için öncelikle, bu eğitim kurumlarındaki öğrencilere yönelik eğitim verebilecek şekilde yetiştirilmiş din eğitimcilerine ihtiyaç vardır. Bu öğretmenler, işitme engelli öğrencilerin eğitiminde kullanılacak yöntemlerin tümüne hâkim olmalıdır.

Nitelikli eğitimciden sonra ikinci sırada, ders için hazırlanmış uygun materyallerin oluşturulması gelmektedir. DKAB ders kitapları, konunun uzmanlarıyla görüşülerek daha sade cümlelerin kurulduğu, anlaşılması kolay kaynaklar haline getirilmeli, görselleri artırılmalıdır. Ders öğretmenine, işitme engelli öğrencilere uygun olarak hazırlanmış etkinlik örneklerinin yer aldığı yardımcı kitaplarla destek olunmalıdır.

İşitme engellilerin din eğitiminde, kendisi de işitme engelli olan din eğitimcileri yetiştirmek ve bunları öğrencilere birer rol model olarak sunmak da eğitim faaliyetlerine canlılık katacaktır. Bu şekilde öğrenci ayrı bir dünyadan aktarılan bilgi iletiminden ziyade kendi gerçekliğini yaşayan bireylerin yardımıyla dini duygularını geliştirebilecek, dini bilgiye erişebilecektir.

Okul ve sınıfların, kaynaklarda yer alan bilgiler ışığında yeniden gözden geçirilmesi, ses yalıtımının, oturma düzeninin, öğrencilerin kullandıkları işitme cihazlarının ve sınıf araç gereçlerinin işitme engellilerin eğitimi için uygunluğunun denetlenmesi de önem arz etmektedir. Her ne kadar bu okullardaki öğretmen ve idareciler büyük bir özveriyle öğrencileri hayata hazırlamakta ve onların sosyalleşmelerine büyük katkılar sağlamaktaysalar da, bu öğrencilerin okullarda aldıkları eğitimden de en üst düzeyde faydalanmaları ve üst öğrenim kurumlarında yer alarak diğer yaşlılarıyla eşit şartlarda hayata atılabilmeleri için eğitim sisteminin gözden geçirilmesi şarttır.

İşitme engeli nedeniyle yaşlılarından farklı özellikler taşıyan bu öğrencilerin, pek çok alanda desteklenmeleri gerekmektedir. Oysa İşitme Engelliler Okulundaki idareci ve öğretmenlerle yapılan görüşmelerden edinilen bilgiye göre, buraya gelen öğrencilerin, özellikle de köyden gelenlerin önemli bir kısmının ailesi, özel ilgi bekleyen bu çocuklara nasıl davranmaları gerektiğini bilmemektedir. Bu öğrenciler içerisinde uzun süre ailesini görmeyenler de bulunmaktadır ve bu çocukların pek çok ihtiyacıyla bizzat öğretmenleri ilgilenmek zorunda

kalmaktadır. DKAB dersinin verimliliğini de etkileyen bu sorunun çözümü adına, ailelere yönelik eğitim faaliyetlerinin planlanması, ailelerin bilinçlendirilmesi ve öğretmen-öğrenci-veli iletişiminin güçlenmesi için çaba harcanmalıdır.

Bu çalışmadan elde edilen en önemli sonuçlardan biri de bu öğrencilerin kendilerini, beklentilerini ve sorunlarını daha iyi ifade edebilecekleri, derinlemesine yapılan görüşmelere ihtiyaç olduğudur. İşitme engelliler ile ilgili yapılmış çalışmalar olmakla birlikte, din eğitimi alanında yapılacak çalışmalar da bu dersin verimliliğini artırmak ve işitme engelli öğrencilere daha kaliteli din eğitimi sunmak adına faydalı olacaktır. Yapmış olduğumuz bu çalışma işitme engellilerin din eğitimiyle ilgili genel bir durum değerlendirmesi yapmak amacıyla hazırlanmıştır. Bu nedenle yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, sınıf düzeyi gibi değişkenler dikkate alınarak daha geniş kapsamlı çalışmaların yapılması işitme engelli öğrencilerin din eğitimi açısından faydalı olacak ve alana ışık tutacaktır.

Kaynakça

- Akcamete, Gönül, "İşitme Yetersizliği Olan Çocukların Eğitiminde Neredeyiz?", *Özürlüler'07 Kongre Sergi ve Sosyal Etkinlikleri, Özürlüler Vakfı*, ts.
http://www.ozurlulerkongresi.org/2013/assets/Uploads/gecmis-kongreler/2007_kongre-bildiri_kitabi.pdf (erişim: 14.03.2014).
- Altaş, Nurullah, "İlköğretim Öğrencilerinin Din Öğretimi Sürecinde İlgi Duydukları Konular (Ankara İli Örneğinde 6, 7 ve 8. Sınıf Öğrencileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2008, c. 49, sayı: 2, ss. 103-120.
- Atay, Mesude, *İşitme Engelli Çocukların Eğitiminde Temel İlkeler*, Özgür Yayınları, İstanbul 2007.
- Arı, Ramazan, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Yayın Dağıtım, 5. Baskı, Ankara 2010.
- Arıcı, İsmail, "Öğrencilerin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutumları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:13, Sayı: 1, Elazığ 2008, ss. 161-175.
- Arslantekin, Banu Altunay, "Engel Türüne Göre Materyal Uyarlama, Hazırlama ve Kullanımı", *Temel Eğitim Öğretmenleri İçin Kaynaştırma Uygulamaları ve Özel Eğitim*, Edit. Ayşegül Ataman, Vize Yayıncılık, 2012.
- Baykoç Dönmez, Necate, "Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim", *Özel Eğitim, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık*, Ankara 2010.

- Bilecik, Sümeyra, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. ve 5. Sınıf Ders Kitaplarındaki Ayet Çevirilerinin Öğrenci Algı Düzeylerine Uygunluğu Üzerine Bir İnceleme", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Amasya 2014, Sayı: 2, ss. 105-129.
- BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, www.resmigazete.gov.tr (erişim: 13.03.2014).
- Büyükköse, Duygu, *Normal İlişten ve İşitme Engelli Çocukların Kavram Gelişimlerinin Karşılaştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2012.
- Darıca, Nilüfer ve Fırat Şipal, *İşitme Engelli Çocuklarda Gelişim ve Eğitsel Müdahale*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011.
- Demir, Rıdvan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Derslerde Araç-Gereç Kullanma Bilgi ve Alışkanlıkları (Adana Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2008.
- Edwards, Lindsay and Susan Crocker, *Psychological Processes in Deaf Children with Complex Needs: An Evidence Based Practical Guide*, Jessica Kingsley Publishers, London 2008.
- Ege, Remziye, "Din Hizmetlerinde İletişim ve Rehberlik", *Din Eğitimi El Kitabı*, Edit. Recai Doğan ve Remziye Ege, Grafiker Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013.
- Girgin, Cem, *İşitme Engelli Çocukların Eğitimine Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2003.
- Gökalg, Murat ve diğerleri, "Üniversite Öğrencilerinin Özel Eğitim Derslerine ve Engellilere Yönelik Tutumları", *Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre, 16-18 Mayıs 2014*, Samsun 2014, c. 2.
- Güldenöglü, İsa Birkan, *İşiten ve İşitme Engelli Okuyucuların Kelime İşleme İle Okuduğunu Anlama Becerilerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2012.
- Günalay, Serpil ve diğerleri, *Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Kılavuzu*, MEB, Ankara 2008.
- İzci, Eyüp, "Sınıf Öğretmeni Adaylarının "Özel Eğitim" Konusundaki Yeterlikleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz 2005, c. 4, sayı: 14, ss. 106-114.
www.e-sosder.com/dergi/14106-114.pdf
- Kaya, Mevlüt, "İlköğretim ve Ortaöğretim Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Karşı Tutumları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 2001, sayı: 12-13, ss. 43-78.
- "Kayıtlı Olan Özürlü Bireylerin Cinsiyet, Yerleşim Yeri, Özür Oranı, Yaş Grubu ve Eğitim Durumuna Göre Dağılımı", *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*, 2010, www.tuik.gov.tr (erişim: 13.03.2014).
- Knors, Harry and Mathijs P. J. Vervloed, "Educational Programming For Deaf Children With Multiple Disabilities", *Oxford Handbook Of Deaf Studies, Language and Education*, Edit.: Marc Marschark, Patricia Elizabeth Spencer, Oxford University Press, 2003.

- Konuk, Dilek, *Zonguldak İl Merkezinde 7-11 Yaş Grubu İşitme Engeli Olan ve Olmayan Çocukların Psiko-Sosyal Gelişimlerinin Karşılaştırılması*, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak 2006.
- Konya'da Engelli Bireylerin ve Ailelerinin Toplumsal Hayatta Yaşadıkları Zorlukların Araştırılması Projesi (Eylül 2011), <http://planlama.mevka.org.tr/attachments/article/134> (erişim: 20.12.2014).
- Kula, Naci, "İslam Kültüründe Engelli Çocuk ve Ergenlere Genel Bir Bakış", *Engelli Çocuk ve Ergenleri Hakları El Kitabı*, Haz. Adnan Kulaksızoğlu, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.
- , "İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevi Desteğin Önemi (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği)", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, c. 6, sayı: 3, ss. 73-94.
- , *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*, Dem Yayınları, İstanbul 2005.
- , Engellilere Verilecek Tebliğ ve İrşad Hizmeti, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, c. 4, sayı: 1, ss. 17-45.
- Küçükahmet, Leyla, *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*, Nobel Yayın Dağıtım, 12. Baskı, Ankara 2001.
- Küçükkaragöz, Hadiye, "Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi", *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Edit. Binnur Yeşilyaprak, Pegem A Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara 2003.
- Lang, Harry G., "Perspectives on the History of Deaf Education", *Oxford Handbook of Deaf Studies, Language and Education*, Edit. Marc Marschark and Patricia Elizabeth Spencers, Oxford University Press, New York 2003.
- Milli Eğitim İstatistikleri*, Örgün Eğitim 2013/14, MEB, 2014, s. 67.
- http://sgb.meb.gov.tr/istatistik/meb_istatistikleri_orgun_egitim_2013_2014.pdf (erişim: 04.01. 2015).
- Nüfus ve Konut Araştırması 2011*, TÜİK, Ankara, 2013, s. 80
- www.tuik.gov.tr/Kitap.do?method=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=276 (erişim: 01.10.2015).
- Okumuşlar, Muhiddin, *Sosyalleşme Sürecinde Din Eğitimi*, Yediveren Kitap, Konya 2013.
- Oruç, Cemil, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul 2011.
- Öcal, Mustafa, "Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2004, c. 13, sayı: 2, ss. 59-80.
- Özdemir, Saadetin, *Engellilerin Din Eğitimi İmkân ve Yeterlilikleri*, Manas Kitabevi, Isparta 2013.
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği*, <http://orgm.meb.gov.tr> (erişim: 17.03.2014).
- Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi İşitme Engelli Bireyler Destek Eğitim Programı*, MEB, Ankara 2008.

- http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/11/02/963567/dosyalar/2013_01/18015827_282_isitme_prog.pdf (erişim: 28.01. 2014).
- Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılıkla Mücadele Sempozyumu (3-5 Kasım 2010, Ankara), www.ozida.gov.tr/ayrimciliklamucadele/Sempozyum_Kitap_TR.pdf (9.07.2014).
- Regional and National Summary Report of Data from the 2007-08 Annual Survey of Deaf and Hard of Hearing Children and Youth*. Washington, DC: GRI, Gallaudet Research Institute (November 2008). Gallaudet University
http://research.gallaudet.edu.tr/Demographics/2008_National_Summary.pdf (erişim: 27.05.2014).
- Sarı, Hasan, "İşitme Engelli Çocuklar ve Eğitimleri", *Özel Eğitim*, Edit. Necate Baykoç Dönmez, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2010.
- Sayman, Fatma, "Farklı Gelişenlerin Ele Alınışında Terapi-Eğitim ve Projelendirme", *Özürlüler'07 Kongre Sergi ve Sosyal Etkinlikleri*, Özürlüler Vakfı, ts.
www.ozurlulerkongresi.org/2013/assets/Uploads/gecmis-kongreler/2007_kongrebildiri_kitabi.pdf (erişim: 14.03.2014).
- Sheridan, Martha, *Inner Lives of Deaf Children: Interviews and Analysis*, Gallaudet University Press, USA 2001.
- Şafak, Pınar, "Özel Gereksinimli Öğrenciler İçin Eğitim Ortamlarının Düzenlenmesi", *Temel Eğitim Öğretmenleri İçin Kaynaştırma Uygulamaları ve Özel Eğitim*, Edit. Ayşegül Ataman, Vize Yayıncılık, 2012.
- Şeker, Mesut, *İlköğretim 6, 7 ve 8. Sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Öğrenci Başarısını Etkileyen Faktörler (Tosya Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2013.
- Tanrıverdi, Ercüment, *İşitme Engellilerin Beklenti ve Sorunları*.
www.ozurluveyasli.gov.tr/.../4_sunum_ercument_tanriverdi.ppt (25.06.2014).
- Tekincan, Ayşe, *İşitme Engelli Öğrencilerin Anne ve Babalarının İşitme Engelliler İlköğretim Okullarındaki Eğitim Sürecini ve Okul Aile İlişkilerini Değerlendirmeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Tüfekçioğlu, Umran, "İşitme Engelliler", *Özel Eğitim*, Edit. Süleyman Eripek, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1998.
- Zengin, Mahmut, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Yapılandırmacı Yaklaşım*, Dem Yayınları, İstanbul 2011.
- 2002 Türkiye Özürlüler Araştırması, DİE, Ankara 2004.
http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=14 (erişim: 01.10. 2015).
- 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun (www.mevzuat.gov.tr) (erişim: 13.03.2014).